

ZLATKO ČEPO

Tito — obnovitelj radničkog upravljanja

I

Radnička je klasa borbu za rušenje klasnog kapitalističkoga društveno-ekonomskog poretka uglavnom započinjala borbom za preuzimanje vlasti nad sredstvima za proizvodnju i usluge na kojima je neposredno radila. Događalo se to u vrijeme Pariške komune 1871, između februarske i oktobarske revolucije u Rusiji 1917, u neuspjelim socijalističkim revolucijama u Njemačkoj 1919. i za vrijeme krize u Italiji 1919—1921. Tada su svuda osnivani radnički savjeti, tvornički komiteti i slični oblici vlasti radnika u tvornicama, rudnicima i ostalim privrednim poduzećima.

Pariška komuna predala je svu vlast gradskim odbornicima, izabranim na osnovi općeg prava glasa, od kojih su većina bili radnici ili priznati predstavnici radničke klase, svela policiju na odgovorni i u svako doba smjenjiv organ Komune, ograničila plaće funkcionara na visinu radničke nadnice, razdvojila svjetovnu od vjerske nastave i provela niz ostalih mjera socijalističkog karaktera.

Marx se svim svojim autoritetom založio da Internacionala podrži pokušaj pariškog proletarijata da prvi u historiji preuzme političku vlast, osjećajući da je posrijedi pokušaj realizacije njegovih osnovnih ideja.

»Posljednji i najveličanstveniji od svih dosadašnjih pokreta bila je Komuna. Komuna je značila — i o tome ne može biti drugog mišljenja — osvajanje političke vlasti od strane radničke klase. Mnoge stvari u vezi s Komunom bile su nepravilno shvaćene. Komuna nije mogla učvrstiti osnovu nove forme klasne vlasti. S uništenjem postojećih uslova tlačnje — predajom svih sredstava rada radnicima koji proizvode — i prisiljavajući na taj način svaku fizički sposobnu individuu, da bi sebi osigurala opstanak, mi ćemo ukinuti osnovnu bazu klasne vladavine i tlačnje« — pisao je u radu »Građanski rat u Francuskoj«.¹

Za Marxa osnovni razlog neuspjeha Pariške komune nisu bile samo njene greške, već što se zajedno s proletarijatom Pariza nije pobunio proletarijat Londona, Berlina i Madrida. Parola »Manifesta Komunističke partije« iz 1848. god. »Proleter i svih zemalja ujedinite se!« nije bila samo fraza. Pariški radnici nisu naišli ni na podršku radnika iz ostalih dijelova zemlje, a kamoli iz inozemstva.

U prvoj ruskoj buržoaskoj revoluciji petrogradski radnici osnovali su prvi sovjet radničkih deputata 14. listopada 1905, kao novi organ revolucionarne vlasti prema čijem su se uzoru osnivali sovjeti u Moskvi, Ki-

¹ K. Marx — F. Engels: Izabrana djela, »Kultura« 1949, tom I, str. 273.

jevu, Odesi i nekim drugim ruskim gradovima. Sovjet je istakao niz revolucionarnih zahtjeva, ali ga je za četiri dana razjurila carska vojska. Iako je prva ruska buržoaska revolucija završila neuspjehom, ideja sovjeta, kao organa revolucionarne vlasti, ostala je u ruskom radničkom pokretu sve do krizne 1917. god., kad je obnovljena. Novi Petrogradski sovjet radničkih i vojničkih deputata biran je još u vrijeme općeg štrajka u toku kojeg je zbačen car. Sovjet se prvi put sastao 27. veljače 1921 (po starom ruskom kalendaru); moskovski sovjet sastao se 1. ožujka, a zatim su osnivani sovjeti u mnogim drugim gradovima Rusije — do oktobarske revolucije u 402 grada. Isprva su u njima većinu imali *menjševici* i *eseri*², pa je borba za postizanje većine u sovjetima postala jedan od glavnih zadataka Boljševičke partije.³

U Rusiji su nakon februarske revolucije osnivani i drugi organi revolucionarne vlasti — *tvornički komiteti* koji su uvodili radničku kontrolu u industrijskim poduzećima i obnavljali proizvodnju, naročito tamo gdje su vlasnici ili poduzetnici sabotirali rad. Činjeno je to u skladu s parolom, da za radnika bez rada nema života, koja se pripisuje istaknutom ruskom književniku Maksimu Gorkom.

Koliko je ta inicijativa bila snažna najbolje potvrđuje to što je Privremena vlada, već 22. travnja 1917, donijela *Uredbu o radničkim komitetima u industrijskim poduzećima*. Ovlaštenja radničkih komiteta utvrđena ovom Uredbom bila su vrlo mala, ali se radnici nisu mnogo obazirali na ta ograničenja, već su sami uzimali mnogo veća prava. Do oktobarske revolucije radnička kontrola uvedena je u gotovo polovicu industrijskih poduzeća, a u crnoj metalurgiji čak u 60%.⁴

Otpor buržoazije uvođenju radničke kontrole, poteškoće oko organizacije proizvodnje, nedostatak sirovina i energije, zastoji u transportu i snabdijevanju i drugo ubrzo su uvjerali radnike u potrebu preuzimanja političke vlasti nasilnim, oružanim putem. Zaredali su štrajkovi i sukobi

² *Menjševici* — pristaše Martova, koji su na Drugom kongresu Ruske socijaldemokratske radničke partije, održanom 1903. u Londonu i Bruxellesu, ostali u manjini (ruski: *menšje* = manje). Pristaše Lenjina, koji su tada dobili većinu nazivaju se *boljševici* (*bolšje* = više). Obje su frakcije do 1912. god. djelovale u sklopu jedne partije, kad su se boljševici izdvojili. *Eseri*, socijalisti revolucionari, partija osnovana 1901. god. objedinjavanjem raznih narodnjačkih grupa. Oslanjali su se na siromašne seljake, kao glavne nosioce klasne borbe, zbog čega su nakon februarske revolucije imali većinu u mnogim sovjetima radničkih i vojničkih deputata. S obzirom na brojnost seljaka, eseri su dobili većinu poslanika u prvoj ustavotvornoj skupštini, biranoj neposredno nakon oktobarske revolucije, koju su boljševici raspustili.

³ Na Prvom sveruskom kongresu sovjeta radničkih i vojničkih deputata, u lipnju 1917. god., boljševici su imali samo 105 predstavnika, eseri 285, a menjševici 248. Na Drugom kongresu, održanom od 20. do 25. listopada iste godine (po starom ruskom kalendaru), situacija se znatno izmijenila. Boljševika je bilo 338, esera 88, a menjševika 48 (*J. N. Gorodeckij: »Roždenije sovjetskogo gosudarstva«, Moskva 1965, 61–62).*

⁴ U Rusiji je prema tadašnjim statistikama bilo oko 300.000 industrijskih i zanatskih poduzeća, od kojih gotovo dvije trećine nisu zapošljavale najamnu radnu snagu. (Bile su to pretežno seoske zanatske radionice.) Od preostalih stotinjak tisuća poduzeća oko 45.000 zapošljavalo je od jednog do 10 radnika, a 52.000 od 10 do 50. Samo desetak tisuća industrijskih poduzeća imalo je više od 50 zaposlenih (*J. G. Gimpel'son: »Voenii kommunizm', politika, praktika, ideologija«, Moskva 1973, 34).* Kolika je bila koncentracija industrijskih radnika, najbolje potvrđuje podatak da je u jednoj desetini industrijskih poduzeća bilo zaposleno oko tri četvrtine radnika.

s poslodavcima i organima vlasti, što je ubrzalo naoružavanje radnika, osnivanje radničke milicije i druge revolucionarne mjere.

Postigavši većinu u sovjetima i u tvorničkim komitetima, tim osnovnim polugama socijalističke revolucije, boljševici su u jesen 1917. preuzeli političku vlast relativno lako i brzo.

U Njemačkoj, poslije poraza u ratu 1918. god., počela su se osnivati radnička i vojnička vijeća, koja su u početku predstavljala jedinu političku vlast. Pod utjecajem rukovodstva Socijaldemokratske stranke, Kongres radničkih i vojničkih vijeća izjasnio se za Ustavotvornu skupštinu, a Centralno vijeće, izabrano na kongresu, predalo je poslije izbora vlast skupštini. Protiv takve politike ustali su neki lijevo orijentirani socijalisti, budući osnivači komunističke partije, ali nisu dobili većinu.⁵ Radnička su vijeća neko vrijeme ostala na lokalnom nivou što je predstavljalo svojevrsno dvovlašće, pogotovo što su ostali i radnički odbori, birani još u vrijeme rata, koji su bili pod utjecajem reformističkih sindikata.

Iako su pokušaji socijalističke revolucije u Njemačkoj doživjeli neuspjeh, ideja radničkog upravljanja sredstvima za proizvodnju ostala je dijelom utkana u prve zakonodavne akte Weimarske Republike. Njihove posljednje tragove izbrisao je tek Hitler, kad je preuzeo vlast 1933. god.

Ideja radničkog samoupravljanja počela se ostvarivati u Italiji u jesen 1919. Prvi tvornički savjet osnovan je u tvornici Fiat — Brevetti u Torinu, a zatim u nekim ostalim tvornicama, pretežno metalske industrije, u Torinu i Milanu. U toku 1920. god. radnički savjeti rukovodili su proizvodnjom u mnogim tvornicama u navedenim gradovima, u kojima su vlasnici primjenjivali lokaut i ostale oblike sabotaže. Ali se pokret zauzimanja tvornica nije proširio na ostale gradove. Grupa (nastala oko Gramscijevog lista) *Ordine nuovo*, koja je rukovodila tom akcijom, nije mala dovoljnu snagu. Tvornice su u jesen 1920. vraćene vlasnicima, a fašistička ofenziva 1921. god. definitivno je presjekla bilo kakvo radničko upravljanje.⁶

U svim navedenim slučajevima radnička je klasa osvojenu vlast učvršćivala, usavršavala i razvijala, dok je, osim u Rusiji, nije izgubila pred naletom buržoaske kontrarevolucije.

⁵ U »Izveštaju o prvom svenjemačkom kongresu radničkih i vojničkih vijeća« Eugen Levine pisao je:

»Predlog da se kongres radničkih i vojnih veća proglasi za zakonodavnu skupštinu — odbijen.

Predlog da se pozovu Roza Luksemburg i Karl Libkneht podnesen dva puta — odbijen.

Predlog o internacionalnom apelu narodima Engleske i Francuske prvo nestao, zatim ponovo postavljen — odbijen.

To je razumljivo samo po sebi. Kako bi drugačije i moglo biti. Prva tačka: Nemačka jedna jedinstvena socijalistička republika. A to je upravo ono protiv čega su zavisni. Oni ne žele socijalističku republiku« (navedeno prema »Samoupravljanje i radnički pokret«, Beograd 1973, tom I, 307–308).

⁶ Na tim iskustvima talijanskog radničkog pokreta razradio je svoje učenje o klasnoj borbi osnivač Komunističke partije Italije Antonio Gramsci. Ona se, po njegovu shvaćanju, u suvremenom industrijskom društvu ostvaruje u novom tipu proleterске organizacije, koji se osniva na tvorničkom, a ne na strukovnom principu. Njom ne mogu rukovoditi sindikati kao strukovne organizacije izrasle u kapitalizmu, ni partija koja je pokretačka snaga društva uopće, ali ne organizacija iznad društva koja bi u svojim rukama usredotočila svu vlast, posebno ne nad novim tvorničkim savjetima.

II

U proglasu Vojnorevolucionarnog komiteta Petrogradskog sovjeta radničkih i vojničkih deputata od 25. listopada 1917 (po starom ruskom kalendaru) ističe se da su osigurani ciljevi za koje se borio narod — *neodgodiv prijedlog za demokratski mir, ukidanje plemićkog vlasništva nad zemljom, uvođenje radničke kontrole nad proizvodnjom i osnivanje sovjetske vlasti*.

Tri od četiriju navedenih ciljeva preciznije su definirana dekretima o miru, o zemlji i o vlasti, koje je usvojio Drugi sveruski kongres sovjeta radničkih i vojničkih deputata i na kojima se kasnije zasnivala nova sovjetska vlast. Ostao je neriješen četvrti zadatak — problem privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u industriji, saobraćaju, trgovini i ostalim djelatnostima. Radi toga je jedna od prvih zakonskih uredbi, koju je donijela nova sovjetska vlast, bila *Uredba o radničkoj kontroli*. Nacrt Uredbe napisao je osobno V. I. Lenjin, u studenom 1917, predlažući da se radnička kontrola uvede u sva industrijska, trgovačka, bankovna, poljoprivredna i ostala poduzeća s više od pet radnika i namještenika ili s prometom većim od 10.000 rubalja godišnje. Kontrolu treba da obavljaju svi radnici, ako je to zbog veličine poduzeća moguće, ili posredstvom svojih izabраниh predstavnika. Njima moraju da budu dostupne sve poslovne knjige i dokumenti i sva skladišta materijala, alata i proizvoda. Odluke organa radničke kontrole obavezne su za vlasnike; bez njihova odobrenja ne može se obustavljati proizvodnja ili zatvarati poduzeće.

Uredba o radničkoj kontroli nastavlja se misaono na gledišta iz knjige »Država i revolucija«, napisane oko sredine 1917, u kojoj je V. I. Lenjin reinterpreterao učenje Marxa i Engelsa o potrebi odumiranja države u socijalizmu. Jedan od njegovih osnovnih često navođenih zaključaka glasi:

»Proletarijatu je potrebna država — to ponavljaju svi oportunisti, socijal-šoviniisti i kauckijanci, uveravajući da je takvo Marksovo učenje. Oni 'zaboravljaju' dodati, da je, po Marksu, prvo, proletarijatu potrebna samo država koja odumire, tj. koja je tako uređena da bi odmah mogla da odumire i da mora da odumire. I, drugo, trudbenicima je potrebna 'država', to jest 'proletarijat organizovan kao vladajuća vlast'«⁷

Nakon ozakonjenja radničke kontrole — toga zahtjeva trenutka kako je to formulirao V. I. Lenjin — započinje brži razvoj radničkog upravljanja. Donose se prvi propisi kojima se reguliraju prava i dužnosti članova radničke kontrole, tvorničkih komiteta i komisija, način izbora i

⁷ V. I. Lenjin: »Država i revolucija«, »Kultura« 1947, 23. U pogovoru prvom izdanju ovog rada, koji je napisao dok je još bio samo istaknuti marksistički teoretičar i vođa dijela ruskoga radničkog pokreta, autor kaže: »Već sam bio sastavio plan sledeće, sedme, glave: 'Iskustvo ruskih revolucija od 1905. i 1917 godine'. Ali osim naslova nisam uspeo da napišem ni redak iz te glave: 'omela' me politička kriza, predvečerje oktobarske revolucije 1917 godine. Takvoj 'smetnji' možemo se samo radovati. Ali drugi deo brošure (posvećen 'iskustvu ruskih revolucija od 1905 i 1917 godine') moraćemo, možda, odgoditi za duže vreme; prijatnije je i korisnije učestvovati u 'iskustvu revolucije' nego o njemu pisati« (Isto, 111). Taj zadatak Lenjin, koji je u međuvremenu postao državnik, nikada nije izvršio.

djelovanja i dr. Ali se istodobno razvijaju organi nove sovjetske vlasti koji postepeno postaju suprotnost radničkom upravljanju. Nacionalizacija većeg dijela industrije i svih banaka, te osnivanje Vrhovnog sovjeta narodnog gospodarstva i njegovih lokalnih organa koji postaju nadređeni organima radničkog upravljanja, jasno ukazuju na dvojnost novog ekonomskog sistema. Težak međunarodni položaj zemlje i trogodišnji građanski rat, te potreba da se očuva sovjetska vlast pod svaku cijenu znatno su smanjili upravljačka prava radnika. Njima se počinje sve više govoriti, kako tek treba da uče upravljati proizvodnjom, što ubrzo postaje opći kurs. U govoru na VI sveruskom kongresu sovjeta radničkih, seljačkih, kozačkih i crvenoarmejskih deputata, u studenom 1918. god., V. I. Lenjin je o tome rekao:

»Mi nismo odmah dekretovali socijalizam u celokupnoj našoj industriji zato što on može nastati i učvrstiti se tek onda *kad se radnička klasa nauči da upravlja*, kad se učvrsti autoritet radničkih masa. Bez toga je socijalizam samo želja. Zato smo uveli radničku kontrolu, znajući da je ta mera protivrečna, nepotpuna mera, ali je neophodno da se sami radnici prihvate velikog dela — izgradnje industrije ogromne zemlje, bez eksploatatora, protiv eksploatatora[. . .]. Mi znamo da je postignuto malo. Mi znamo da je u najzaostalijoj i razorenoj zemlji, u kojoj su radničkoj klasi stavljene tolike prepreke i prepone, *da je njoj potrebno duže vremena da nauči da upravlja industrijom*. Mi smatramo da je najvažnije i najdragocenije to što su se sami radnici prihvatili toga upravljanja, što smo od radničke kontrole, koja je morala biti haotična, rascepkana, primitivna, nepotpuna u svim najvažnijim granama industrije, došli do radničkog upravljanja industrijom u opštenacionalnim razmerama«⁸ (kurz. Z. Č.)

Zahtjevi za obnovom upravljačkih prava radnika javili su se potkraj građanskog rata u vrijeme diskusije o ulozi sindikata u sovjetskom društvu, koja se ubrzo pretvorila u raspravu o izgradnji novoga socijalističkog društveno-ekonomskog sistema uopće. Upravljačka prava radničke klase zastupale su dvije platforme: *demokratskog centralizma* i *radničke opozicije*. Posljednja je najdosljednije zastupala ideju radničkog upravljanja, zahtijevajući da sindikati preuzmu upravljanje procesom proizvodnje, a da vrhovni organ upravljanja privredom bude kongres proizvođača, koji će birati svoje operativne organe. Ova možda nedomišljena i dijelom preuranjena gledišta izazvala su vrlo oštre kritike svih ostalih platformi — posebno platforme »desetorice«, koja je sindikatima namijenila ulogu »škole komunizma«.⁹

Sve tadašnje dileme oko izgradnje novoga socijalističkog društveno-ekonomskog sistema razriješene su na X kongresu Ruske komunističke par-

⁸ V. I. Lenjin: »Izabrana dela«, »Kultura«, Beograd 1960, tom XII, 391.

⁹ Diskusiju o ulozi sindikata započeo je Trocki zahtjevom za podržavljenjem sindikata. U toku diskusije formiralo se više platformi prema kojima su birani delegati za X kongres RKP(b). Na kongresu su izašle samo tri platforme: platforma »desetorice« (Lenjin, Zinovjev, Tomski, Staljin, Rudzutak, Kamenjev, Kašinjin, Artem, Petrovski i Lozovski, od kojih samo posljednja dvojica nisu bila članovi CK), zajednička platforma Trocki-Buharin, koju su podržala još šestorica članova CK (Andrejev, Đeržinski, Krestinski, Preobraženski, Rakovski i Serebjakov), i platforma *radničke opozicije* (Šljapnikov, Kolontajeva, Medvedev, Kiseljev i dr.).

tije (boljševika) u proljeće 1921, kad su zahtjevi *radničke opozicije* osuđeni kao sindikalističko i anarhističko skretanje, a svaka djelatnost u tom smislu proglašena frakcionaštvom i najstrože osuđena.

Zahtjevi radničke opozicije iz 1921. bili su ujedno posljednji otvoreni stavovi o radničkom upravljanju procesom proizvodnje, kao osnovom novoga socijalističkog društveno-ekonomskog sistema u dosadašnjoj historiji SSSR. Lenjinovi argumenti protiv tih zahtjeva, koji su nesumnjivo bili prije svega odraz konkretne historijske situacije — tadašnjeg siromaštva Rusije i neukosti, pa i deklasiranosti radničke klase¹⁰ — poslije su se upotrebljavali kao argument protiv bilo kakvog zahtjeva za decentralizacijom i samoupravljačkim pravima. Dignitet trajnosti dao im je kasnije Staljin koji je, poslije Lenjinove smrti, u petogodišnjoj frakcijskoj borbi uspostavio »jedinstvo« u partiji.

Višegodišnja frakcijska borba nije se vodila zbog nekih bitnih teoretskih razlika. Sve tri frakcije — lijeva oko Trockog, desna oko Buharina i Staljinov centar — polazile su od istih osnovnih principa: od apsolutno rukovodeće uloge partije i njenog aparata u procesu izgradnje socijalizma. I svi su oni bili skloni primjeni sile, na što ih je dijelom navodila sama ruska stvarnost. Pobijedio je Staljin koji je najdosljednije zastupao Lenjinovo učenje o mogućnostima izgradnje socijalizma u jednoj zemlji, dajući mu kasnije svoju osobnu interpretaciju. Ostali konkurenti u borbi za Lenjinovo nasljeđe imali su manje šanse, jer su bilo kad ranije posumnjali u mogućnost izgradnje socijalizma samo u jednoj zemlji.

Činjenicu da je SSSR tada ostao jedina socijalistička zemlja, Staljin je iskoristio da definitivno napusti marksističko učenje o odumiranju države u socijalizmu. U kapitalističkom okruženju, koje je on tako često isticao, socijalistička država ne može odumirati, ona mora čak jačati.

»Uništenje klasa ne postiže se putem gašenja klasne borbe, nego putem njenog jačanja. *Izumiranje države ne će doći preko slabljenja državne vlasti, već preko njenog maksimalnog jačanja*, koje je potrebno da se dotuku ostaci umirućih klasa i da se organizira obrana protiv kapitalističkog okruženja, koje još ni izdaleka nije uništeno i koje ne će biti brzo uništeno«¹¹ — pisao je on, svjesno ili nesvjesno, pobrkavši dva plana — vanjski i unutrašnji (kurz. Z. Č.).

Nesumnjivo da u SSSR-u, kao jedinog socijalističkoj zemlji, država prema vani, u pogledu svoje obrambene moći, vanjske politike i sl. nije mogla odumirati. Ali prema unutra, u pogledu prenošenja niza rukovodećih funkcija na privrednom i društvenom planu na niže organe s ciljem uvlačenja što širih društvenih slojeva u upravljanje procesom izgradnje socijalističkog društva — to nije bilo neostvarivo. Teško da bi

¹⁰ Od 3 milijuna industrijskih radnika, koliko ih je bilo uoči rata, u tvornicama se po završetku građanskog rata zatekla trećina. Mnogi su poginuli, najviše u građanskom ratu, ili umrli od gladi ili bolesti, prešli u armiju i u državni ili partijski aparat, naročito oni obrazovaniji i politički svjesniji. Među preostalim radnicima bilo je mnogo novih, regrutiranih pretežno sa sela, bez industrijske tradicije i klasne proleterske svijesti, što potvrđuje da je situacija bila teška, ali ne i nerješiva.

¹¹ J. V. Staljin: »Pitanja lenjinizma«, »Kultura«, 1946, 379.

zbog toga oslabila sovjetska država prema vani, naprotiv, to bi ojačalo sovjetsko društvo u svakom pogledu. Staljin je, međutim, išao obratnim putem.

»Veliki preokret«, kako je on sam nazvao ubrzanu industrijalizaciju i masovnu kolektivizaciju, započetu 1929. god., predstavljao je istodobno postepeno napuštanje ekonomskih principa, eliminiranje zakona vrijednosti, privrednog računa, odvajanje proizvodnje od distribucije i dr., svega onoga što je Lenjin akceptirao kao pozitivne strane kapitalističkoga društveno-ekonomskog sistema, koje je *Novom ekonomskom politikom* pokušao iskoristiti radi bržega ekonomskog razvoja sovjetskog društva. Sve je to postepeno zamjenjivano administrativnim reguliranjem, globalnim planiranjem, utvrđivanjem »jednoličnog« upravljanja (isključivih prava direktora), sistemom transmisija i sl.

Polazna točka takvog etatičkog sistema bila je administrativno utvrđivanje vrlo niskih otkupnih cijena poljoprivrednih proizvoda. Time se u skladu s *teorijom prvobitne socijalističke akumulacije* postiže višestruki efekt: sprečava se veći pritisak glavnine stanovništva (seljaka) na tržište industrijske robe široke potrošnje i omogućava održavanje minimalnog životnog standarda radnika i službenika uz niske plaće, a najveći dio akumuliranih sredstava troši se za investicije i za uzdržavanje državnog aparata, koji se postepeno uzdiže iznad opće uravnilovke.

Takav etatički sistem, u kojem su nestali i posljednji ostaci radničkog upravljanja, sposoban je za ubrzanje procesa izgradnje materijalno-tehničke baze,¹² koja je za socijalizam samo *sredstvo*, a ne *cilj*. Ako se taj proces provodi predugo, dolazi do inverzije, *sredstvo* s vremenom postaje *cilj* i razvoj socijalizma poistovjećuje se s milijunima tona ugljena, čelika i nafte i milijardama kW sati električne energije. Položaj širih društvenih slojeva, njihova politička prava i osobni standard postaju sporedan zadatak. Takav je sistem nužno morao doći u krizu i, kad svijest više nije bila dovoljna, prišlo se pritisku i teroru.¹³

¹² SSSR je nivo proizvodnje predratne Rusije dostigao u industriji 1927, a u poljoprivredi 1928. Godinu dana prije velike ekonomske krize udio SSSR-a u svjetskoj industrijskoj proizvodnji bio je 4,7%. Daleko ispred nalazile su se SAD sa 44,8%, Njemačka sa 11,6%, V. Britanija 9,3% i Francuska 7%. Četiri godine kasnije – 1933 – udio SSSR-a porastao je na 13,1%, čime je izbio na drugo mjesto u svijetu iza SAD sa 34,4%, a ispred V. Britanije sa 11,9% i Njemačke sa 9,9%. Taj je skok više bio rezultat velikog pada industrijske proizvodnje u svijetu nego porasta proizvodnje u SSSR-u, iako se ona u vrijeme prve petoljetke za samo četiri godine udvostručila. Kad se ekonomska situacija u svijetu konsolidirala, udio SSSR-a u svjetskoj industrijskoj proizvodnji smanjio se na 10% (*F. Sternberg: »Socijalizam i kapitalizam pred sudom svetske javnosti«, Beograd 1954, 244–247*). Stanje u poljoprivrednoj proizvodnji bilo je mnogo lošije. U vrijeme intenzivne kolektivizacije, proizvodnja žitarica pala je ispod predratnog nivoa: 1913 – 80 milijuna tona; 1930 – 83 milijuna; 1931 – 69 milijuna; 1932 – 70 milijuna i 1933 – 90 milijuna (podaci iz Staljinovog referata na XVII kongresu Svesavezne komunističke partije (boljševika) 1934, »Pitanja lenjinizma«, 426–436).

¹³ U trogodišnjoj »čistki« (1936–1939) partijsko članstvo je prepolovljeno. Nestale su stotine tisuća komunista: političkih, državnih i privrednih rukovodilaca, vojnih starješina, kulturnih radnika, umjetnika i ostalih, među kojima i mnogi strani komunisti, koji su tada boravili u SSSR-u. Za većinu je optužba bila kratka – neprijateljska špijunaža, a suđenje obična lakrdija. U »čistkama« je gotovo nestala stara lenjinistička garda. Npr., od 14 prvih narodnih komesara 7 ih je strijeljano ili nestalo u vrijeme »čistki« (Rikov, Miljutin, Šljapnikov, Antonov–Ovsejenko, Krilenko, Dibenko i Lo-

Iz toga vidimo da je u Rusiji radnička klasa jednom osvojena upravljačka prava izgubila ne zbog buržoaske kontrarevolucije, već zbog razvoja vlastite socijalističke države i njenog administrativno-birokratskog aparata.

III

Josip Broz je bio suvremenik svih tih ukratko prikazanih zbivanja osim prvoga — Pariške komune. Njegova prisutnost u revolucionarnim zbivanjima u Rusiji, gdje se našao kao austrougarski zarobljenik, i sudjelovanje u građanskom ratu na strani boljševika bili su presudni za njegovo definitivno opredjeljenje kao komunista. Budući da je 1920. napustio Sovjetsku Rusiju, on nije imao uvid u stranputice kojima je krenuo prvi proces izgradnje socijalizma.

U tada jedinu socijalističku zemlju ponovo je došao potkraj veljače 1935, kao funkcionar Komunističke partije Jugoslavije, nakon 15-godišnjeg ilegalnog rada, nekoliko hapšenja, sudskih procesa i šestogodišnje robije. Dopotovao je s vjerom u veliku i moćnu socijalističku zemlju u kojoj je na vlasti radnička klasa i u kojoj više nema eksploatacije, nasilja i neiskrenosti.

»Što je to značilo za jednog revolucionara? U najtežim časovima, u tmurnim noćima beskrajnog isljedničkog ispitivanja i zlostavljanja, u danima ubitačne samoće u ćelijama i samicama, nas je uvijek držala vjera da sve ove muke nisu uzaludne, da ipak postoji jedna snažna, moćna zemlja, istina daleko od nas, u kojoj su ostvareni svi oni ideali za koje smo se borili. Bila je to za nas prva domovina u kojoj je poštovan rad čovjeka, u kojoj vladaju ljubav, drugarstvo, iskrenost. S koliko sam radosti, kad sam izašao s robije, slušao za radio-aparatom ponoćno otkucavanje sata sa tornja u Kremlju i poletne zvuke Internacionale. Ovako nisam mislio i osjećao samo ja, nego i hiljade drugova s kojima sam dolazio u dodir u tim godinama svoga rada.«¹⁴

Jedan i po godišnji boravak u SSSR-u, rad u Balkanskom sekretarijatu Kominterne, susreti s istaknutim komunistima, putovanja po unutrašnjosti i dr. znatno su izmijenili tu idiličnu predodžbu o prvoj socijalističkoj zemlji i njenom rukovodstvu na čelu sa J. V. Staljinom. Tome je pridonijelo njegovo osobno sudjelovanje na VII kongresu Kominterne 1935. god., kad je, kao sekretar naše delegacije, bio čak predložen za člana Izvršnog komiteta Kominterne, dok je sekretar partije Milan Gorkić bio predložen samo za kandidata. Rukovodstvo Kongresa odlučilo je da KPJ ne dobije ni jednog člana u Izvršnom komitetu, već je samo za kandidata izabralo Gorkića. Bila je to neka vrsta »kazne« za samos-

mov), jedan je protjeran iz zemlje i ubijen u Meksiku (Trocki), tri su umrli ranije (Lunačarski, Nogin i Skvorcov-Stepanov), a samo trojica kasnije (Avilov, Teodorovič i kao posljednji Staljin). Strijeljani su i umrli u zatvoru ili nestali u logoru, te izvršili samoubojstvo brojni istaknuti rukovodioci, članovi CK i Politbira: Zinovjev, Kamenjev, Buharin, Radek, Tomski, Ordžonikidze, Pjatakov, Bubnov, Krestinski, Preobraženski, Rudzutak, Kosior, Čubar, Postišev, Smiljga, Smirnov, Sokoljnikov, i dr.

¹⁴ V. Dedijer: »Josip Broz Tito — Prilozi za biografiju«, »Kultura«, 1953, 175.

talnost delegacije KPJ, koja je mimo uobičajenih pravila predložila »običnog« člana Politbiroa umjesto sekretara Partije.¹⁵

Nagli nestanci pojedinih komunista, stranih i naših, s kojima se susretao, još više su učvrstili uvjerenje da se u Kominterni zbiva nešto čemu internacionalizam služi samo kao fasada.¹⁶ Usprkos svim tim saznanjima, Josip Broz nije izgubio vjeru u pokret kome je više od decenij i po pripadao, već se pojačanom energijom bacio na reorganizaciju KPJ, prvo kao njen organizacioni sekretar, zatim kao zadužen za KPJ i konačno kao generalni sekretar.

Svoju borbu za novu partiju i njen program, koji bi prije svega odgovarao interesima jugoslavenske radničke klase, svim ostalim potčinjenim slojevima, i jugoslavenskim narodima, Josip Broz — skriven iza niza ilegalnih imena — vodio je u ime Kominterne, Sovjetskog Saveza i internacionalizma, jer je shvatio da bi svako otvoreno suprotstavljanje tadašnjoj politici bilo besmisleno. Bio je svakog časa spreman da izvrši svoj internacionalni dug, uvjeren da su devijacije s kojima se osobno suočio privremene. Obećanje koje je dao predsjedniku Kominterne Georgiju Dimitrovu, prilikom dobivanja mandata za sekretara KPJ, kako će se truditi da opravda povjerenje, vrlo brzo se ostvarilo. Proces pretvaranja Jugoslavenske komunističke partije u istinsku revolucionarnu partiju dovršen je prije nego što je ratni vihor zahvatio našu zemlju. Detaljniji prikaz toga procesa nije predmet ovoga rada.

IV

Ideju *Narodnog fronta*, kao široko zasnovanog antifašistički orijentiranog pokreta, istakao je VII (i posljednji) kongres Kominterne, održan oko sredine 1936. u Moskvi. Time je bila napuštena dotadašnja sektaška politika koju je inaguirao prethodni VI kongres, održan 1928. god., usvajanjem politike *borbe klase protiv klase*, u kojoj se i socijaldemokracija našla s one strane barikade i postala neprijatelj kao i fašizam, ili čak još gori. Bilo je to u skladu sa Staljinovim gledištem:

»Današnji socijaldemokratizam je *idejni oslonac* kapitalizma. Lenjin je po sto puta bio u pravu kada je rekao da su današnji socijaldemokratski političari 'pravi agenti buržoazije u radničkom pokretu, radničke sluge kapitalista', da će oni u 'građanskom ratu' proletarijata protiv buržoazije 'neizbježno stati na stranu versajaca protiv komunara'. *Nemoguće je svršiti s kapitalizmom, dok se ne svrši sa socijaldemokratizmom u rad-*

¹⁵ P. Damjanović: »Tito na čelu Partije«, Beograd 1968, 54.

¹⁶ U svojim izlaganjima na Političkoj školi u Kumrovcu Josip Broz je iznio detalj karakterističan za tadašnju situaciju i njegov osobni položaj: »Mogu da kažem da je meni u to vrijeme veliku pomoć pružio Ivan Karaivanov. On je bio u NKVD, ujedno je vodio izdavačko preduzeće u Moskvi, inostranu štampu itd. Osim toga što je bio NKVD-ovac, radio je u aparatu Kominterne. Ja sam se njemu žalio pitajući se što to znači da me tako dugo zadržavaju u vrijeme kada bi morao da budem prisutan u zemlji. On mi je jednog dana savjetovao da napišem pismo Staljinu. A ne — rekao sam — bolje da ne zna za mene. I tako nisam pisao Staljinu« (Josip Broz Tito: »Borba i razvoj KPJ između dva rata«, Sarajevo 1977, 21).

ničkom pokretu. Za to je era umiranja kapitalizma ujedno i era umiranja socijaldemokratizma u radničkom pokretu.«¹⁷

Takva je politika podvajanja radničkog pokreta nesumnjivo olakšala pobjedu nacizma u Njemačkoj.¹⁸

Novi radikalni zaokret u strategiji Kominterne bio je pozitivan i odigrao je znatnu ulogu u borbi s fašizmom, iako je iz više razloga zapravo došao prekasno. Prvo, komunistički pokreti u fašističkim zemljama (Italija, Njemačka) bili su razbijeni i o nekakvom podzemnom pokretu otpora bilo je iluzorno govoriti; drugo, u mnogim zemljama komunističke su partije svojom ranijom politikom bile toliko izolirane da nisu mogle realizirati ideju Narodnog fronta, i treće, u onim zemljama gdje su stvoreni narodni frontovi, koji su preuzeli političku vlast, bilo je to više odgađanje, a ne sprečavanje pobjede fašizma.¹⁹

U *Kraljevini Jugoslaviji* je izolacija Komunističke partije bila prevelika, a antikomunizam mnogih ostalih političkih snaga i grupacija previše razvijen, pa je ideja Narodnog fronta bila neostvariva sve do sloma države. Dosljedni antifašizam Komunističke partije, koji nije pokoleban ni sovjetsko-njemačkim ugovorom o nenapadanju, potpisanim 22. kolovoza 1939. u Moskvi, nakon kojeg je započeo drugi svjetski rat, pridonio je samo njenom brojčanom povećanju i porastu ugleda u zemlji, ali nije doveo do suradnje čak ni s opozicionim buržoaskim snagama.²⁰

Komunistička partija Jugoslavije, na čelu s Josipom Brozom Titom, bila je jedina politička snaga na cijelom teritoriju zemlje, koja nije priznala okupaciju zemlje i njeno komadanje, već se spremala za pokretanje oružanog otpora, povezujući njegov početak za prekid njemačko-sovjetskog ugovora. Već u travnju 1941. god., dakle neposredno nakon sloma Kra-

¹⁷ *J. V. Staljin*, n. dj., 182.

¹⁸ Koliko je bio potcjenjivanje snage nacizma najbolje potvrđuje izjava generalnog sekretara Komunističke partije Njemačke Ernesta Thälmana na XII plenumu Izvršnog komiteta Kominterne u jesen 1932. god. »Hoću reći da se razvoj u Njemačkoj vrlo brzo može izmijeniti. Suprotstavljanje, pa i napadi revolucionarnog proletarijata pod rukovodstvom Komunističke partije, već prije su i sada pritisli fašizam uništavajući ga« (*»Komunističeskij internacional« Moskva 1932, br. 28–29, 193.*). Rečeno je to samo pola godine prije nego što je Hitler preuzeo vlast i ubrzo silom skršio svaki otpor svjesnijeg dijela njemačkog proletarijata.

¹⁹ Tako se dogodilo u Austriji, gdje je priključenje Njemačkoj samo odgođeno. Građanski rat u Španjolskoj također je završen pobjedom fašizma. U Francuskoj vlade Narodnog fronta spriječile su pokušaj fašističkog prevrata, ali ne i brzi poraz u ratu s Njemačkom. Agresiju fašističkih zemalja u Evropi mogla je spriječiti samo koalicija između Velike Britanije i Francuske s jedne strane i SSSR-a s druge. Takva je koalicija tada bila nemoguća zbog politike vodstva starih kapitalističkih zemalja. Nju je kasnije stvorio sam Hitler.

²⁰ »Takvi pokušaji suradnje nisu urodili pozitivnim rezultatom. Pokazalo se i na tome kao i na drugim primjerima da liberalna buržoazija, unatoč tome što je svjesna krajnje reakcionarne politike režima, može tek djelomično prihvatiti parole o demokraciji i slobodi. Ona se služila masama samo u ostvarivanju svoje težnje za dolazak na vlast. Na toj je liniji osobito rasla propaganda antikomunizma u jugoslavenskom građanskom društvu koja je svoje nosioce našla u različitim snagama: u državnim ustanovama i organima, u crkvi i građanskoj opoziciji. Buržoazija je time nastojala otkloniti mase od revolucionarnog kretanja ulijevanjem straha o komunističkoj opasnosti, nalazeći je svuda gdje bi se pojavili bilo kakvi demokratski pokreti koji bi za sobom povukli mase« (*I. Jelić: »Jugoslavenska socijalistička revolucija 1941–1945«, Zagreb 1979, 43.*)

ljevine Jugoslavije, u Ljubljani je osnovana *Antiimperijalistička fronta Slovenije* u koju su se uključili i predstavnici nekih građanskih političkih stranaka. Podršku antifašistički orijentiranih snaga komunisti su postepeno dobivali i u ostalim dijelovima zemlje, što je ukazivalo na to da će se otpor fašističkim osvajačima i domaćim kvislinzima odvijati protivno tada već dogmatiziranim iskustvima oktobarske revolucije. Možda je to bilo jasno samo Josipu Brozu, što je potvrdio dr Vladimir Bakarić u svojim sjećanjima:

»Mi smo na samom početku, sve do pred savjetovanje u Stolicama, smatrali da treba stvarati partizanske i diverzantske grupe. Zato smo vrlo veliku pažnju na početku bili posvetili diverzijama po gradovima i to nas je stajalo užasno mnogo kadrova i desetkovalo organizacije. Išli smo zatim na stvaranje slabih jedinica na terenu. Poznato je da je 4. jula na Titov prijedlog donesena odluka o općenarodnom ustanku. *To je za nas bilo nešto novo.* Jer, općenarodni ustanak to nisu diverzije, to nije mala grupa, to znači da treba voditi rat i treba pobijediti, tj. dati jednu općepolitičku koncepciju i na njoj izdržati do kraja.«²¹

Ta Titova koncepcija sadržavala je i preuzimanje ekonomske vlasti nad sredstvima za proizvodnju na oslobođenom teritoriju, organizaciju proizvodnje i raspodjele od samih proizvođača, radnika i seljaka. Ta je vlast, naravno, bila privremena, jer se oslobođeni teritorij nije branio pod svaku cijenu, već se u skladu s partizanskim načinom ratovanja gubitak jednog teritorija nadoknađivao osvajanjem drugoga.

U drugoj polovici 1941. osnivaju se na oslobođenom teritoriju prvi narodnooslobodilački odbori, čiji se rad usklađuje propisima Vrhovnog štaba i Glavnih štabova u pojedinim zemljama. Naredne godine gotovo je cijela zemlja bila prekrivena mrežom legalnih, polulegalnih i ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora, koji su isprva imali zadatak da se brinu za snabdijevanje partizanskih odreda i jedinica, ali su ubrzo preuzimali i velik dio poslova koje vlast inače treba da vrši na selu ili u gradu, u općini, kotaru ili okrugu. U radu tih odbora sudjelovali su deseci tisuća ljudi. Iste godine osnovana je i *Narodnooslobodilačka fronta Jugoslavije*, koja je okupila mnogo širi krug antifašističkih snaga, dijelom pripravnih i za borbu za promjenu društveno-ekonomskog sistema.

»Nova vlast je predstavljala specifičan oblik diktature proletarijata — to jest savez radničke klase, kao rukovodeće društvene snage, sa seljaštvom i sa ostalim radnim slojevima. Specifičnost njenih oblika, a prije svega njena demokratičnost, proizlazila je iz konkretnih uslova u kojima se radala: iz širine učesća narodnih masa u narodno-oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi i u procesu izgradnje poslije rata, iz veoma široke i masovne podrške najširih masa u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa u našoj zemlji.«²²

Postojanje snažnih okupatorskih i kvislinških vojnih snaga onemogućavalo je preuzimanje vlasti u većim centrima, već se ona preuzimala postepeno u manjim, teže pristupačnim mjestima, od periferije ka centrima, obratno nego u oktobarskoj revoluciji. Iako se to preuzimanje vlasti vr-

²¹ *Vjesnik*, 27–28. VII 1975.

²² *Josip Broz Tito: »Govori i članci«*, Zagreb 1959, knj. I, XXXI.

šilo uz postojanje snažnih revolucionarnih centara, u njemu su vrlo snažnu inicijativu imali širi slojevi. Upravo se iz te inicijative razvio onaj široki demokratski i decentralistički duh jugoslavenske revolucije, kojega poslije nije mogao sputati ni razvoj administrativnoga centralističkog sistema.

Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji nije bila samo uski nacionalni antifašistički pokret, kakvih je bilo u nekim zemljama Evrope. Ona je pomagala narodnooslobodilačke pokrete u Albaniji i Grčkoj. U zemlji je ta borba osnivanjem Narodne fronte i sistema narodne vlasti — od narodnooslobodilačkih odbora preko zemaljskih antifašističkih vijeća do AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta — prerasla u drugu uspješnu socijalističku revoluciju u svijetu. Iako se odvijala pod specifičnim historijskim okolnostima kao široki decentralistički zasnovan narodnooslobodilački pokret, ona je izvršila sve zadatke socijalističke revolucije. Dovedla je do promjene društveno-političkog uređenja, ne odjednom kao oktobarska revolucija, već postepeno. Preuzimanje političke vlasti omogućilo je i preuzimanje ekonomske vlasti, koje je započelo još za vrijeme NOB-a konfiskacijom imovine ratnih zločinaca, organizacijom proizvodnje u tvornicama i radionicama, na napuštenim imanjima i sl.

Socijalistička revolucija u Jugoslaviji pobijedila je u vrijeme najkrućeg staljinističkog dogmatizma i tako dala značajan doprinos revolucionarnoj teoriji i praksi marksizma-lenjinizma, što je nesumnjivo najveća zasluga Josipa Broza Tita.

V

Poslije pobjede socijalističke revolucije u Jugoslaviji je uspostavljen administrativni društveno-ekonomski sistem. Na takav je razvitak ukazivalo jedino iskustvo izgradnje socijalizma u uvjetima ekonomske zaostalosti pojačane ratnim razaranjima — iskustvo SSSR-a. Toj svrsi težili su i mnogi unutrašnji razlozi, kao što su bili revolucionarno raspoloženje širih društvenih slojeva, rukovodeća uloga Partije, koja se više zasnivala na povjerenju i ugledu, a manje na sili i vlasti, relativno slab otpor bivših vladajućih slojeva i — što je po svoj prilici najvažnije — niski nivo proizvodnih snaga starog društva koji je rađao želju da se ekonomska i kulturna zaostalost što prije prevladaju.

Razvoju administrativnoga društveno-ekonomskog sistema pridonio je i proces razvlašćivanja vlasničkih slojeva. Oduzimanje imovine ratnim zločincima i njihovim suradnicima nastavljeno je nakon oslobođenja ubrzanim tempom na temelju Zakona o konfiskaciji (1945). Taj je proces ubrzan donošenjem Zakona o agrarnoj reformi (1945) i Zakona o nacionalizaciji privrednih poduzeća (1946). Na osnovi tih zakona i nekih drugih mjera, ubrzo je u državno vlasništvo prešao najveći dio sredstava za proizvodnju i usluge — sva industrija, rudarstvo i promet, dio poljoprivrede, obrta i ugostiteljstva, te sve banke i vanjska trgovina.

Upravljanje nacionaliziranim sredstvima preuzimao je državni administrativno-tehnički aparat koji se naglo razvijao. Tzv. administrativno-

operativno rukovodstvo (AOR) veoma je brzo preuzelo upravu nad gotovo cjelokupnom proizvodnjom, razmjenom i raspodjelom. U takvom su sistemu poduzeća izgubila samostalnost; svi su prihodi išli u državni budžet iz kojega su se podmirivali svi rashodi — za plaće, za materijalne troškove i za investicije. AOR je određivao plan proizvodnje i raspodjele, cijene proizvoda i visinu plaća, postavljao direktore kao neprikošnovene rukovodioce, donosio odluke o spajanju i razdvajanju poduzeća, o proširenju kapaciteta, izgrađivanju novih objekata i dr. Taj je sistem postepeno doživio niz promjena, od kojih je većina vodila ka sve većem centralizmu, pogotovu kad se na početku 1947. prešlo na ubrzanu industrijalizaciju i elektrifikaciju zemlje na temelju prvoga petogodišnjeg plana.²³

Iako je trajao samo nekoliko godina, taj je sistem ubrzo pokazao svoje nedostatke od kojih su najznačajniji bili nemaran, čak rasipnički odnos prema sredstvima za proizvodnju, sirovinama, investicionoj opremi i radnoj snazi, sve očitije tendencije borbe za što niži proizvodni plan radi lakšeg ostvarenja, slab asortiman i kvaliteta proizvoda, nedostatak kriterija rentabilnosti i posebno nedostatak materijalnog stimulansa.²⁴ Slične su se deformacije javljale i u privatnom sektoru koji je postojao uglavnom u poljoprivredi, a ni neprivredne djelatnosti nisu bile pošteđene niza negativnih pojava koje je rađao proces birokratizacije. U zemlji je naglo došlo do porasta administrativno-birokratskog aparata, koji je ubrzo stekao znatne povlastice, bez obzira na ograničene raspone plaća. Administrativno-centralistički sistem nesumnjivo je pridonio ubrzanoj obnovi i industrijalizaciji zemlje, ali je isto tako postao kočnica za brži razvoj, jer je naglo sputavao inicijativu širih slojeva i demokratski duh koji su se razvili u toku NOB-a i prenijeli na prvo poslijeratno razdoblje obnove zemlje. Spoznaja negativnih pojava administrativno-centrali-

²³ Naš prvi petogodišnji plan, usvojen na početku 1947, predviđao je porast industrijske proizvodnje do 1951. za 494% u odnosu na predratnu po tadašnjim cijenama. U planu je ključno mjesto imala energetika, metalurgija i teška industrija. Plan je predviđao prosječna godišnja ulaganja od 70 milijardi tadašnjih dinara («Petogodišnji plan razvitka narodne privrede FNRJ u 1947–1951», Beograd, 1947, str. 47). Bio je to zapravo naš prvi »skok u nebo«, ne samo nerealan, već naprosto neostvariv, budući da je nacionalni dohodak zemlje u nešto manjim granicama bio 1939. god. — 132 milijarde, a za investicije je utrošeno 13,5 milijardi dinara ili nešto više od 10%. Novi je plan predviđao pet puta veća ulaganja godišnje! Doduše plan se dijelom oslanjao na kredite SSSR-a i ostalih istočnoevropskih zemalja, na tehničku pomoć, povoljniji uvoz investicione opreme i dr., što se ubrzo pokazalo iluzornim. Nerealnost plana također je pridonijela spoznaji o nedostacima centralističkog sistema.

²⁴ U razgovoru s novinarima *Politike* drug Tito rekao je: »Pa, ta ideja sazrijevala je u našim teškoćama. Mi smo tada bili u izolaciji. Imali smo teškoće i na selu i u gradu. U fabrikama je produktivnost rada bila niska. Znate, uostalom, kakvo je bilo stanje. Raspoloženje nije bilo baš tako radosno, a često smo morali da se ljutimo na razne pojave rasipanja po preduzećima, na nepravilno gazdovanje. Onda smo vidjeli da nije dobra ona centralna kontrola odozgo, ono dirigovanje odozgo, i šetanje činovnika s vremena na vrijeme po fabrikama. Svaki dan su nam dolazili izvještaji iz svih fabrika koliko je čega proizvedeno. Kidriču je bilo teško, i nama svima takođe. Nemoćna je stvar to centralno upravljanje. Mislili smo na koji način da riješimo to, šta tu smeta. Jer, radnici su se osjećali kao oni koji rade za najamnu platu i ništa više. Riješili smo da na neki način mijenjamo taj sistem i došli do toga da treba formirati radničke savjete« (*Josip Broz Tito: »Samoupravni socijalizam«*, Izbor tekstova, Zagreb 1974, 32).

stičkog sistema ubrzala je sukob sa zemljama istočnoevropskog »lagera« na čelu sa SSSR-om nakon donošenja Rezolucije Informbiroa.

Da jugoslavenski društveno-ekonomski sistem, izgrađen u prvim godinama poslije oslobođenja zemlje, nije bio adekvatan centralističko-etatiističkom modelu socijalizma, koji je stvoren u SSSR-u između dva rata pod rukovodstvom Staljina i poslije rata silom prenošen na ostale istočnoevropske zemlje, najbolje potvrđuje sama Rezolucija.

U *Rezoluciji Informacionog biroa komunističkih partija o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije*²⁵ uglavnom se ponavljaju optužbe iz prethodnih pisama CK SKP(b) upućenih CK KPJ. U osam točaka navode se ove osnovne »pogreške« rukovodstva KPJ: odstupanje od učenja marksizma-lenjinizma, neprijateljska politika prema SSSR i SKP(b), koji su oslobodili Jugoslaviju, nepravilna politika prema seljaštvu, utapljanje KPJ u Narodni front, birokratizam, uobraženost i neprihvatanje kritike, ne sudjelovanje na zasjedanju Informbiroa i razbijanje jedinstva komunističkog pokreta.

Osim prve optužbe, koja zapravo znači odstupanje od marksističko-lenjinističkog učenja kako ga je formulirao Staljin, za našu problematiku najznačajniji su »nepravilna« politika prema seljaštvu i »utapljanje« Partije u Narodni front.

»Jugoslovenski rukovodioci sprovode nepravilnu politiku na selu, ignorišu klasnu diferencijaciju na selu i smatraju individualne seljake za jedinstvenu celinu, uprkos marksističkom učenju o klasama i klasnoj borbi, uprkos poznatom Lenjinovom učenju da sitno individualno gazdinstvo rađa kapitalizam i buržoaziju stalno, svakodnevno, stihijski i u masovnim razmerama. Međutim, politička situacija u jugoslovenskom selu ne daje nikakva prava za bezbrižnost i samozadovoljstvo« — navodi se u Rezoluciji.²⁶

Tu optužbu zbog prespore kolektivizacije, jedinu je jugoslavensko rukovodstvo u praksi priznalo, pa se na početku 1949. prišlo ubrzanoj kolektivizaciji u poljoprivredi. Nagla kolektivizacija, koja se nije svuda provodila na dobrovoljnoj osnovi, izazvala je i otpore dijelom potaknute ostacima kontrarevolucije, imala je prije svega poslužiti kao dokaz neopravdanosti Rezolucije Informbiroa.

Za »utapljanje« partije u Narodni front u Rezoluciji se kaže:

»Prema teoriji marksizma-lenjinizma, partija je osnovna vodeća i usmeravajuća snaga u zemlji, snaga koja ima svoj naročiti program i ne rasplinjava se u bespartijnoj masi. Partija je najviša forma organizacije i najvažnije oružje radničke klase. Međutim, u Jugoslaviji ne smatraju za

²⁵ Zasjedanje Informbiroa održano je potkraj lipnja 1948. u Bukureštu. Zasjedanju su prisustvovali i potpisali Rezoluciju: za Bugarsku radničku partiju (komunista) T. Kostov i V. Červenkov, za Rumunjsku radničku partiju G. Dež, V. Luca i A. Pauker, za Mađarsku partiju trudenika M. Rakossi, M. Farkaš i E. Göre, za Poljsku radničku partiju J. Berman i A. Zavadski, za Svesaveznu komunističku partiju (bolševika) A. Zdanov, G. Maljenkov, M. Suslov, za Komunističku partiju Francuske J. Duclos i E. Fajon, za Komunističku partiju Čehoslovačke R. Slanski, R. Široki, B. Geminder i G. Bareš i za Komunističku partiju Italije P. Togliati i P. Sekia.

²⁶ »Savez komunista Jugoslavije u međunarodnom radničkom pokretu 1948–1968«, Beograd 1968, 217.

osnovnu rukovodeću snagu u zemlji Komunističku partiju nego Narodni front. Jugoslovenski rukovodioci umanjuju ulogu KP, faktički rastvaraju partiju u bespartijnom Narodnom frontu, koji obuhvata klasno veoma raznolike elemente (radnike, radno seljaštvo sa individualnim gazdinstvom, kulake, trgovce, sitne fabrikante, buržoasku inteligenciju), kao i raznobojne političke grupe ubrajajući tu i neke buržoaske partije. Jugoslovenski rukovodioci uporno neće da priznaju pogrešnost svoje koncepcije da KPJ tobož ne može i ne treba da ima svoj naročiti program, nego da treba da se zadovolji s programom Narodnog fronta.²⁷

Takva politika tretira se kao menjševizam, koji nužno mora dovesti do likvidacije Komunističke partije Jugoslavije, što je još jedan primjer dogmatiziranja iskustava jedne partije i njene revolucije.

VI

Proces transformacije našega dotadašnjeg društveno-ekonomskog sistema započeo je protivvrječno. Istodobno s procesom ubrzane kolektivizacije koja je jačala centralizam, započele su rasprave o reorganizaciji upravljanja ostalim privrednim granama, posebno industrijom. Ta protivvrječnost bila je, prije svega, rezultat nedovoljne spoznaje da stav sovjetskog rukovodstva na čelu sa Staljinom prema našoj zemlji nije samo odraz puke neobaviještenosti i subjektivnih proizvoljnosti, već i objektivnih okolnosti — posljedica tamošnjih deformiranih društveno-ekonomskih odnosa nastalih između dva rata i poslije rata prenošenih na ostale istočnoevropske zemlje. Spoznaja da se pobjeda nad staljinizmom ne može izvojevati samo odbacivanjem optužbi kao neopravdanih kleveta i kritikom tamošnjih društveno-ekonomskih odnosa, već stvaralačkom primjenom novih decentralističkih odnosa — nije se odjednom razvila.

Prvi značajniji korak u tom kravcu učinjen je potkraj 1949. god., kad su donesena »Uputstva o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih proizvodnih poduzeća«. Na osnovi toga Uputstva do donošenja »Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim organizacijama«, koji je Narodna skupština usvojila 27. lipnja 1950, osnovano je oko 500 radničkih savjeta u većim poduzećima širom zemlje. U obrazloženju toga zakona, koji kao ranija Uputstva još uvijek govori o državnim poduzećima, Josip Broz Tito je rekao:

»Donošenje tog zakona biće najznačajniji historijski čin Narodne skupštine poslije donošenja zakona o nacionalizaciji sredstava za proizvodnju. Preuzimanjem sredstava za proizvodnju u državne ruke još nije bila ostvarena akciona parola radničkog pokreta 'Fabrike radnicima', jer parola 'Fabrike radnicima, zemlja seljacima' nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji; u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i —

²⁷ Isto, 218.

prema tome — može se i mora ostvariti u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam.«²⁸

Ekspoze »O radničkom upravljanju privrednim poduzećima«, u kojem se ponovo govori o radničkom upravljanju sredstvima za proizvodnju nakon više od dva i po decenija, zasniva se na dvostrukoj argumentaciji. *Prvo*, na iskustvima naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, na rušenju stare i uspostavljanju nove narodne vlasti i razvlašćivanju bivših vlasničkih slojeva i stvaranju socijalističkog društveno-ekonomskog poretka kojem je uvođenje radničkog upravljanja samo logični nastavak.

Drugo, na marksističko-lenjinističkom učenju o potrebi odumiranja države u socijalizmu i stvaranju društva slobodnih proizvođača koje je napušteno zbog Staljinovih devijacija.

Sam ekspoze vrlo je kritički intoniran protiv tih devijacija i optužbi Informbiroa, što je odraz tadašnje historijske situacije.

Ta dvostruka argumentacija povezuje se stavom da se »kod Marxa, Engelsa i Lenjina nalaze uglavnom odgovori na sva principijelna pitanja, a razradu i primjenu tih principa u svakoj zemlji posebno mogu vršiti samo oni koji su izrasli iz njedara dotične zemlje, koji poznaju probleme svoje zemlje, koji poznaju njenu historiju, njene običaje, njene slabosti i pozitivne strane, koji mogu budno pratiti sve pojave na licu mjesta, ali koji u isto vrijeme poznaju marksističku nauku, to jest — shvataju njen duh i umješno rukuju njome i sprovode je u praksu.«²⁹

Centralno mjesto u ekspozeu zauzima pitanje je li uvođenje radničkog upravljanja sredstvima za proizvodnju preuranjeno i je li jugoslavenska radnička klasa sposobna da izvrši ovaj zadatak? Analizirajući njenu tadašnju strukturu, ukazujući na njenu malobrojnost, nedovoljnu zrelost, scljačko porijeklo, daljnju vezanost za selo i ostale faktore, Josip Broz ipak je dao pozitivan odgovor.

»Hoćemo li čekati da svi radnici budu jednako pametni i sposobni da upravljaju preduzećima? Razumije se da nećemo, jer bismo u tom slučaju morali beskrajno dugo čekati. Baš u procesu upravljanja, u neprekidnom procesu rada i upravljanja, svi radnici će steći potrebno iskustvo. Upoznaće ne samo proces rada već i sve probleme svog preduzeća. Trudbenici će samo u praksi moći da nauče da se služe evidencijom, da se upo-

²⁸ Josip Broz Tito: »Govori i članci«, knj. V, 205.

²⁹ Isto, 207. Pozivanje na klasike nije bilo baš obilno. Navodi se samo po jedan citat Marxa i Engelsa, i to iz »Kritike Gotskog programa«, odnosno iz »Anti-Dühringa«. U prvom se govori o prelazu iz niže faze komunizma u višu, u kojoj nestaje ropske potčinjenosti podjeli rada i u kojoj se ostvaruje princip »Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama«. U drugom se govori o tome da je prvi akt socijalističke države preuzimanje sredstava za proizvodnju ujedno i njen posljednji samostalni čin, jer država nakon toga odumire. Od Lenjina se navode četiri citata: dva su iz »Države i revolucije«, a dva iz drugih radova. U prvom, koji smo već citirali, Lenjin reinterpreтира Marxovo učenje, prema kojemu je proletarijatu potrebna samo država koja odumire. U drugom on konstatira da je centralizirana država, svojstvena buržoaskom društvu, nastala u vrijeme raspadanja apsolutizma. U trećem se govori o potrebi povećanja klasne svijesti i samoprijedora, a u četvrtom o borbi protiv birokratizma kao najveće opasnosti za razvoj novoga socijalističkog društva. Interesantno je napomenuti da nema nijednog citata iz Lenjinovog nacrtu »Uredbe o radničkoj kontroli«, napisanog neposredno nakon oktobarske revolucije.

znaju s tim koliko materijala smiju utrošiti a koliko se može uštedjeti, upoznaće se s tim na šta sve ide njihov rad, to jest kuda ide njihov višak rada i na šta se on upotrebljava. Upoznaće se s tim kolika mora biti akumulacija njihovog preduzeća kao dio opšte planske akumulacije, a koliko oni mogu ostalim viškom proizvoda povećavati svoj standard života. Oni moraju biti upoznati s tim koliko i kojim tempom oni moraju povećavati produktivnost rada itd.«³⁰ (kurz. Z. Č.).

Za Josipa Broza taj zakon nije bio preuranjen, već je zakasnio zbog nekritičkog preuzimanja tuđih iskustava.³¹ Njegovim donošenjem olakšat će se borba protiv birokratizma, toga zla socijalističkog društva, koje je i kod nas već uhvatilo korijene. Protiv birokratizma uporno se borio V. I. Lenjin, sve do svoje smrti, ali je tragedija njegova položaja bila u tome što je sam zasnovao takav društveno-ekonomski sistem koji je nužno rađao birokratizam.

Historijska je zasluga KPJ na čelu s Josipom Brozom Titom, što je prva počela napuštati u praksi centralizam i etatizam, koji su se tada poistovjetili s jedino mogućom realizacijom socijalizma.³² Izgradnjom samoupravnog društvenog poretka, KPJ je počela provoditi Marxove i Engelsove zamisli o odumiranju države u socijalizmu i o stvaranju društva slobodnih proizvođača koji su u isto vrijeme i upravljači viškom svoga rada. Jedino provođenjem tih, tada zaboravljenih stavova moguć je početak spajanja dviju historijskim razvojem razdvojenih ljudskih funkcija — proizvođačke i upravljačke, čije je razdvajanje bilo presudno za postanak klasa i klasnog društva uopće. Samo dugotrajnim i složenim procesom te se funkcije ponovo mogu sjediniti u jednoj ličnosti na mnogo višem proizvodnom nivou, koji se može dostići primjenom suvremenih znanstvenotehničkih dostignuća.

VII

Zamisao o stvaranju samoupravnoga socijalističkog društva počela se ostvarivati u FNRJ pod izuzetno nepovoljnim okolnostima. Višegodišnja ekonomska blokada, politički, pa i vojni, pritisak zemalja istočnoevrop-

³⁰ Isto 228–229. Tada je u Jugoslaviji još uvijek dvije trećine stanovništva živjelo od poljoprivrede, ili više od 10 milijuna ljudi. U svim privrednim djelatnostima bilo je zaposleno oko 1,5 milijuna među kojima većina radnika, ali mnogo tek došlih sa sela (Vidi D. Bilandžić: »Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi«, Zagreb 1978, tabele na str. 391–392).

³¹ Misli se na iskustva SSSR. U ekspozecu se kritički analizira Staljinovo nerazlikovanje unutrašnje i vanjske funkcije države izneseno 1939. god. U kritici se kaže da je ono tada možda bilo i moguće, ali desetak godina kasnije, nakon uspostavljanja socijalističkog poretka u nizu drugih zemalja, ono postaje suvišno (Isto, 223).

³² Činjenica da je radničko upravljanje uvedeno odlukom političkog vrha, a ne inicijativom odozdo, kao u prije opisanim slučajevima, ne umanjuje njegovo značenje, kako to tvrde neki kritičari samoupravljanja u inozemstvu, a svojedobno i u zemlji. Ono je uvedeno samo kao eksperiment u 200 odabranih poduzeća. Prvi radnički savjet osnovan je 29. prosinca 1949. god. u tvornici cementa »Prvoborac«, u Solinu kraj Splita. Ta inicijativa naišla je na velik odjek tako da je do donošenja zakona osnovano radničkih savjeta u više od 500 poduzeća, zbog toga što su mnoga poduzeća zahtijevala da se proširi primjena uredbe.

skog »lagera«, poteškoće s uspostavljanjem odnosa s ostalim zemljama, porast cijena investicione opreme i reprodukcijom materijala na svjetskom tržištu zbog rata u Koreji, izrazito slabe godine za poljoprivrednu proizvodnju i sve veći izdaci za narodnu obranu, koji su 1951. dostigli čak 24% nacionalnog dohotka, bili su najvažniji razlozi koji su utjecali na to da se visok rast nacionalnog dohotka, započetak u prethodnom administrativnom periodu, naglo zaustavio. Porast nacionalnog dohotka bio je u odnosu na 1947. ovakav: 1948 — 23%, 1949 — 31%, 1950 — 17%; 1951 — 29% i 1952. svega 9%. Po stanovniku nacionalni dohodak je tada čak pao ispod predratnog nivoa.³³

Teška ekonomska situacija zemlje ne samo da je dovela do produžavanja izvršenja prvoga petogodišnjeg plana za godinu dana i do znatnog pada životnog standarda, već je usporila proces uvođenja radničkog samoupravljanja. Ipak se od njega nije odustalo usprkos svim teškoćama. Potkraj 1951. ukinut je obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda i napuštena tendencija masovne kolektivizacije u poljoprivredi. Iste je godine počelo ukidanje garantiranog (i povlaštenog) snabdijevanja i poduzeti prvi napori na izradi stimulativnog sistema nagrađivanja. Naredne, 1952. godine počela je izgradnja novoga privrednog sistema, kojim je presječena dotad neraskidiva veza između državnog budžeta i poduzeća. Novim sistemom, koji je dobio svoj cjelovitiji izgled 1954. iako se kasnije u niz navrata dopunjavao i mijenjao, poduzeća su dobila znatno veću samostalnost u pogledu planiranja proizvodnje, te preuzela obveze da samostalno osiguraju svoj platni fond i sredstva za proširenu reprodukciju, uz prethodno podmirenje obveza prema zajednici. Pravo da samostalno određuju cijene svojih proizvoda radne organizacije nisu stekle potpuno ni do danas.³⁴

Usporedno s decentralizacijom privrednog sistema tekla je i demokratizacija društveno-političkih odnosa. KPJ je prva u historiji komunističkog pokreta odustala od apsolutno rukovodeće uloge u cjelokupnom procesu izgradnje socijalizma. Ta je promjena dobila i formalnu potvrdu na VI kongresu u Zagrebu, 2—7. XI 1952, kad je naziv Partije promijenjen u Savez komunista Jugoslavije.

Velik korak naprijed bio je VII kongres Saveza komunista Jugoslavije (Ljubljana 1958), kad je prihvaćen novi Program Saveza komunista Jugoslavije pripreman još ranije, ali odgađan zbog nepovoljne međunarodne situacije, prvenstveno zbog kočenja procesa destalinizacije u SSSR i

³³ Podaci prema: »Statistički godišnjak FNRJ za 1961«, Beograd 1962.

³⁴ Već ove polovične mjere dale su brojne rezultate. U tom trenutku započinje, zahvaljujući obnovljenoj inicijativi širih slojeva i konsolidaciji međunarodnog položaja zemlje, ubrzani ekonomski rast. U razdoblju 1952—1962. god. društveni bruto-proizvod rastao je prosječno godišnje za 7,4%, što je bila jedna od najviših stopa rasta na svijetu. Rast industrijske proizvodnje, koja je najviše forsirana, bio je oko 12%. Broj zaposlenih se u društvenom sektoru gotovo udvostručio — od 1,7 milijuna u 1952. porastao je na 3,3 milijuna u 1962. Istodobno nacionalni je dohodak dostigao 500 dolara po stanovniku. Time je naša zemlja prestala biti nedovoljno razvijena ne samo po visini nacionalnog dohotka, već i po njegovoj strukturi, ali ne i po broju pismenih stanovnika zbog teškog nasljeđa prošlosti (podaci prema »Jugoslavija 1945—1965«, Statistički pregled, Beograd 1966). Takav uspješan, iako nešto umanjjen, trend rasta nastavio se sve do danas. Sada je zaposleno više od 6 milijuna ljudi (bez individualnih poljoprivrednika) a nacionalni dohodak dostigao je oko 1500 dolara.

dogadaja u Poljskoj i Mađarskoj 1956. god. Novim Programom, koji se nije bitnije mijenjao sve do danas, kao osnovni nosioci socijalističkog razvoja u nas utvrđuju se: *proizvođač, radni kolektiv, komuna i socijalističke društvene organizacije.*

»Ako svi ti faktori deluju slobodno u okviru zajedničkih interesa, onda će i *država*, kao njihov zajednički instrument, biti značajan faktor napretka socijalizma. I obrnuto, ako preterana koncentracija vlasti u rukama državnog aparata i etatistički birokratizam ukoče ili otežaju akciju osnovnih faktora socijalističkog razvitka, onda država postaje samostalna ekonomska snaga, a birokratizam počinje gušiti inicijativu osnovnih političkih činilaca i postaje izvor izopačavanja socijalističkih društvenih odnosa«³⁵ — konstatira se u Programu SKJ.

Od tada pa do danas, puna tri decenija od uvođenja radničkog upravljanja, koje je u međuvremenu preraslo u društveno samoupravljanje, Josip Broz Tito se u nizu svojih govora, članaka, referata i ostalih radova borio za njegov daljnji razvoj protiv brojnih kritičara i protivnika.

Kritičare *samoupravljanja*, koje je u međuvremenu postalo jedan od tri osnovna kamena-temeljca jugoslavenskog socijalističkog društva — druga dva su *koegzistencija* i *razvoj ravnopravnih međunacionalnih odnosa* — možemo u osnovi svrstati u dvije grupe.

Jedni tvrde da je ono u nas uvedeno prerano, na niskom stupnju ekonomskog razvoja s nedovoljnim općeobrazovnim i idejno-političkim nivoom radničke klase, što je otežalo realizaciju mnogih dobrih ideja. Mnogi od njih, priznavajući centralističko-etatistički sistem kao jedini mogući socijalistički društveni poredak, dolaze do zaključka da je za sve poteškoće na koje je naišlo jugoslavensko društvo u svom daljnjem razvoju krivo samoupravljanje. Apstraktno razdvajajući diktaturu proletarijata od demokratskog samoupravnog socijalističkog društva, oni jedini izlaz vide u povratku na centralizam, na jačanje državne vlasti, dakako prosvjećenije nego što je bila ona ranija staljinistička, koja će poput čarobnog štapića preko noći razriješiti sve probleme i poteškoće.³⁶

Drugi smatraju da je samoupravljanje kod nas uvedeno samo deklarativno i razloge raznim poteškoćama vide u postojanju čvrstih etatističko-birokratskih struktura, zadržavanju diktature proletarijata i rukovodeće uloge Saveza komunista. Po njima je izlaz u razbijanju tih struktura, uvođenju apsolutne demokracije, eliminiranju vodeće uloge Saveza komunista i dr.³⁷

I jedno i drugo stanovište jednostrano je. Samoupravni socijalistički sistem nije uveden prerano, jer je pitanje bi li se kasnije uopće mogao

³⁵ »VII kongres Saveza komunista Jugoslavije«, Beograd 1958, 1011--1012.

³⁶ Takav stav zastupali su političari i teoretičari istočnoevropskih zemalja permanentno. U vrijeme Mao Ce-Tunga takva je orijentacija bila i u Kini. U nas je najdosljedniji protagonist centralizma bio Aleksandar Ranković.

³⁷ Prvi protagonist takvoga shvaćanja bio je Milovan Đilas. Kasnije su sličan stav zauzimali neki naši filozofi okupljeni oko časopisa *Praxis*. Tzv. *radikalna kritika* svega postojećeg negirala je manje-više sva dostignuća radničkog upravljanja u nas, svodila sukob sa Informbiroom na sukob dvaju kultova, identitet naše socijalističke revolucije izvodila iz sukoba s Informbiroom umjesto obratno i sl.

uvesti, kad bi se birokracija učvrstila na vlasti. Samoupravljanje nije uvedeno ni samo deklarativno, iako je naišlo na niz poteškoća i otpora u zemlji.

U protekla tri decenija naša je zemlja ostvarila vrlo velike rezultate. Ali je samoupravljanje otvorilo i niz novih problema na koje se nije uvijek dovoljno brzo i efikasno reagiralo. O tome se u jednom od naših dokumenata konstatira:

»Nema u svijetu uzora, koji bi nam pokazao kako se može izgraditi samoupravni socijalizam. Moramo na osnovu vlastitih iskustava postavljati konkretne zadatke ove etape, istraživati i pronalaziti puteve vlastitog razvoja.«³⁸

Radničko upravljanje nije postalo osnovom društveno-političkog sistema ni u jednoj socijalističkoj državi, iako je bilo nekoliko pokušaja koji su nasilno osujećeni.

Proces destalinizacije, otvoren nakon Staljinove smrti 1953, nije bio radikalan. Kritika »kulta ličnosti«, službeno započeta na XX kongresu KPSS 1956. god., nije išla do društveno-ekonomskih korijena administrativno-birokratskog etatizma, koji je izgradio Staljin, već se, uglavnom, bavila njegovim vanjskim manifestacijama — osudom lične diktature i terora, zlopotrebe zakonitosti i nasilja, te tretirala pojavu »kulta ličnosti« uglavnom kao internu sovjetsku pojavu, polazeći s pozicija već dovršene izgradnje socijalizma i rukovodeće uloge sovjetske države u daljnjoj izgradnji komunističkog društva.³⁹

Pokušaj radikalnije transformacije tadašnjih centralističko-etatističkih sistema u Poljskoj i Mađarskoj 1956. god., koji su se dijelom manifestirali i u spontanom osnivanju radničkih savjeta, silom su zakočeni, jer su išli mnogo dalje nego što je dopuštala kritika »kulta ličnosti«, koja je dijelom upravo zbog toga zakočena.

Kritika »kulta ličnosti« i njegovih negativnih posljedica, koja je obnovljena na XXII kongresu KPSS 1961. god., polazila je od paradoksalne činjenice da je politika Partije u osnovi bila ispravna, iako je Staljin — koji je godinama neprikosnoveno bio na čelu Partije — griješio. Ta kritika, za koju je »kult ličnosti« bio »bolestan duh u zdravom tijelu«, nije ulazila u analizu politike koju je Staljin nametnuo SSSR-u nakon »prijelomne« 1929. god, već je prihvatila ubrzanu industrijalizaciju i masovnu kolektivizaciju, cjelokupni odnos prema komunističkom dijelu radničkog pokreta, kao i sve Staljinove vanjskopolitičke zahvate uoči drugoga svjetskog rata, za vrijeme rata i u prvom poslijeratnom razdoblju. Ona je spor s Jugoslavijom svela na pretjerano zaoštavanje međudržav-

³⁸ »Platforma za pripremu stavova i odluka X kongresa Saveza komunista Jugoslavije«, Zagreb 1974, 10.

³⁹ U jednom govoru tadašnji prvi sekretar N. S. Hruščov rekao je: »Razvijanju kulta ličnosti uvelike su pridonijela i neka negativna lična svojstva J. V. Staljina, na koja je već ukazivao V. I. Lenjin. Uspjesi postignuti od strane Komunističke partije i sovjetskog naroda, pripisivani na adresu J. V. Staljina, zavrtili su mu glavu. Neizmjereno precjenjujući svoju ulogu i zasluge, on je povjerovao u vlastitu nepogrešivost i počeo vršiti pritisak da pojača svoje veličanje. Riječ je kod njega sve više prelazila u djelo. Kult ličnosti Staljina, osobito u posljednjim godinama njegovog života, nanio je veliku štetu radu partije i državnog rukovodstva« (B. Pribičević, »Sukob između Komunističke partije Jugoslavije i Kominforma«, Beograd 1972, str. 48).

nih odnosa, koje je izazvao Staljin, i na ekscese koje je organizirao Berija. Za Rezoluciju Informbiroa tvrdila je i dalje da je u svojim osnovnim postavkama bila ispravna.

»U njoj je data marksističko-lenjinistička kritika pogrešnih stavova rukovodstva KPJ. Ove odluke dobile su odobrenje svih marksističko-lenjinističkih partija. Rukovodstvo KPJ odbilo je da uzme učešće u radu Informbiroa, odbacilo sve kritičke primjedbe, ne želeći čak da razmotri njihovu suštinu.«⁴⁰

Kritika »kulta ličnosti« u biti je bila napor da se SSSR ponovo konstituirao kao zemlja u kojoj postoje zakoni i njima zagaranirana ljudska prava koja se moraju poštovati, što je u odnosu na razdoblje staljinizma bilo vrlo mnogo. Nakon smjenjivanja N. S. Hruščova 1964. god., kritika »kulta ličnosti« formalno je napuštena, ali njeni rezultati nisu izbrisani. Novo je rukovodstvo na čelu sa Brežnjevom i Kosiginom pošlo linijom »usavršavanja« postojećeg centralističkog sistema i ublažavanja njegovih najnegativnijih posljedica, kao što je previsoka stopa investicija, nedovoljan rast životnog standarda i sl. Bilo kakav radikalniji pokušaj promjene sistema nasilno je zaustavljan, ne samo u zemlji, nego u »lageru« uopće, kao što se dogodilo u Čehoslovačkoj 1968. god.⁴¹

U azijskim socijalističkim zemljama: Kini, Sjevernoj Koreji i Vijetnamu ideje samoupravnog socijalizma nisu se mogle razviti zbog malobrojnosti radničke klase, niskog stupnja ekonomskog razvoja i nedovoljnog općeobrazovnog i kulturnog nivoa. U tim državama centralističko-etastički sistem prihvaćen je kao jedini mogući put izgradnje socijalizma, ponekad i u svom vrlo primitivnom, pa i drastičnom obliku. U posljednje vrijeme u Kini i Koreji došlo je do znatnog ublažavanja i pozitivnih promjena.

Za mnoge nesvrstane zemlje Azije i Afrike, koje također teže ka izgradnji socijalističkoga društvenog poretka, bliži je etastički koncept nego samoupravni, uglavnom zbog njihove nedovoljne razvijenosti i želje da se što prije otkloni stoljetno zaostajanje.

Samoupravni koncept socijalizma izazvao je mnogo veći interes kod progresivno orijentiranih teoretičara u razvijenijim kapitalističkim zemljama Evrope, naročito nakon velikog vala studentskih demonstracija i radničkih štrajkova 1968. i 1969. god. Tada se ponovo, nakon pola stoljeća, ideja radničkog upravljanja nametnula širim društvenim slojevima kao najadekvatniji oblik revolucionarnog preobražaja kapitalizma, kao široki oblik klasne borbe. Taj val nije imao dovoljno snage da preuzme političku vlast makar samo u jednoj zemlji, već se dijelom stopio s individualnim terorizmom čiji tragovi nisu nestali sve do danas. Dao je mnogo veće rezultate u teoriji, nego u praksi.

⁴⁰ »Istorija Komunističeskoj Partii Sovjetskogo Sojuza«, Moskva, 1963, 660.

⁴¹ U Čehoslovačkoj je 1967. i 1968. god. došlo do radikalnije kritike tamošnjega etastičkog sistema. Počeli su se isticati zahtjevi za uvođenjem radničkog upravljanja, za preispitivanjem odnosa u SEV (Savezu za uzajamne ekonomske odnose istočnoevropskih zemalja), i što je najgore u vojnom Varšavskom ugovoru. Taj je kurs utjecao na to da je došlo do vojne intervencije zemalja Varšavskog ugovora (SSSR-a, Poljske, DR Njemačke, Mađarske i Bugarske) osim Rumunjske.

Ideje samoupravljanja kao mogućeg puta razvoja socijalističkog društva prisutne su u redovima mnogih talijanskih marksista, koji ih povezuju s konceptom Antonija Gramscija i iskustvima talijanskog revolucionarnog vala nakon prvoga svjetskog rata. Iskustva radničkog upravljanja prenose se i na pokret suodlučivanja radnika u procesu proizvodnje u mnogim kapitalističkim zemljama, bez ukidanja privatnog vlasništva. U tome neki teoretičari vide i mogući put spašavanja kapitalizma.

Čini se da je ipak točna ocjena poznatoga francuskog marksista Ivona Bourdeauxa dana na Prvoj međunarodnoj sociološkoj konferenciji o participaciji i samoupravljanju, održanoj potkraj 1972. u Dubrovniku, da »samo u jednoj zemlji, Jugoslaviji, postoji sistem koji odgovara onome što ljudi zovu samoupravljanje«. ⁴² Zbog toga ne treba očajavati. Tri decenija nakon uvođenja radničkog upravljanja u Jugoslaviji, ni jedan centralističko-etatistički sistem nije više ni izdaleka tako krut kao što je bio onaj raniji Staljinov, dijelom i zbog toga što postoje drugi mogući putovi razvoja socijalizma koji je danas postao svjetski proces. U tom dugotrajnom procesu prelaznog karaktera ka besklasnom komunističkom društvu uvođenje radničkog upravljanja u Jugoslaviji, za koje je najzaslužniji Josip Broz Tito, predstavlja značajnu prekretnicu.

⁴² Navedeno prema »Samoupravljanje i radnički pokret«, str. XV.